

ОПИСНА ЛЕКСИКОГРАФИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У СВЕТЛУ СЛАВИСТИЧКИХ ПРИСТУПА ТИПОЛОГИЈИ РЕЧНИКА

Описна лексикографија српског књижевног језика до данас је остварила нешто више од два века континуираног развоја. Иако су замеци тога развоја постављени у још дубљој прошлости, прави почетак у погледу изражених домета у пуноћи језичког описа и утицаја на потоњи развој речника и лексикографских школа везује се за рад Вука Стефановића Караџића (1787–1864), истакнутог српског филолога и реформатора српског књижевног језика и правописа. Вуков *Српски рјечник* (прво издање 1818. године) представља прекретничку књигу не само у српској описној лексикографији и науци о српском језику већ у историји српске културе, јер је то дело „разграничило епохе у историји нашег језика као инструмента културе“ (П. Ивић).

У науци о језику речник се посматра из научне лингвистичке перспективе, а то значи да се пред истраживаче постављају питања која се односе на репертоар речи и њихово порекло, граматичку обраду и одређивање стилистичке вредности речи, структуру описа значења речи, заступљеност извора, затим присуство значајних одељака у речнику као што су његов увод или предговор, у којем се обично наводе обавештења о језику и намени речника, броју обрађених речи, речничкој структури, као и упутства за његово коришћење. Под типологијом речника у домаћој лексикографији подразумева се, пре свега, класификација речника заснована на различитим критеријумима успостављеним према обухвату језичког материјала, представљања језичких информација у описивању речи (нпр. акценатска, граматичка, семантичка и др. лексикографска обрада), аспекта језичког описа (нпр. нормативни, историјски, дијалекатски, језика писца итд.) итд.

Најчешће употребљен критеријум у класификацији речника у српској и шире словенској лингвистици јесте ХРОНОЛОШКИ ОКВИР ИЗВОРА узетих за речник у одсечку времена или у његовом дужем трајању, уз давање информација о изменама у језичкој структури и семантици. Примена овог критеријума дели речнике на синхронијске и дијахронијске. Ови други се најчешће односе на историјске и етимолошке речнике, који садрже податке о пореклу речи. У српској лексикографији под синхронијским речницима најчешће се сматрају речници савременог српског језика, као што су шестотомни и једнотомни речник у издању Матице српске. Речник САНУ, који је по основној сврси предвиђен да буде синхронијски речник савременог језика, због дужине његове израде и ширења временске перспективе која је грађом обухваћена, те чињенице да сам назив језика у његовом наслову представља историјску категорију, у одређеним сегментима овај речник добија и одређене карактеристике синхронијског историјског речника.

Немали број лингвистичких речника припада неком од СПЕЦИЈАЛНИХ РЕЧНИКА у оквиру одређене дисциплине: речнику синонима, антонима, фразеолошком, дијалекатском, ортографском, ортоепском, граматичком, морфемском, речнику творбених морфема итд. Уколико је лексикографска специјалност повезана с предметом речника, најчешће се говори о следећим типовима речника: граматичком, ортоепском, дијалекатском, речнику одређеног писца, речнику нових речи, речнику страних речи итд.

Потрага за моделом целовитог описа језика, у којем ће речник и граматика бити подједнако лексикографски третирани и представљени односи се на концепцију универзалног или интегралног речника савременог језика. Интегрални опис језика, према Ј. Апресјану, подразумева такав опис у коме су речник и граматика усаглашени по типовима лингвистичких информација које су у њима дате и по начинима њиховог записивања. Многе од елемената интегралног речника садржи концепција израде великог Академијиног речника Београдске лексикографске школе, познатог као Речник САНУ.

Лингвистички речници могу се разликовати према избору извора и исцрпности њиховог коришћења. Тезауруси у начелу обухватају читав језички материјал, при чему се искључује било какава могућност избора лексичких јединица. Типу тезауруса блиски су академијски речници националних језика, нпр. у српској лексикографији Речник САНУ, а у руској *Словарь русского языка* под редакцијом А. А. Шахматова. Е. Шимчук, међутим, примећује да наведена идеја тезауруса може бити у потпуности спроведена само у случајевима тзв. мртвих језика из разлога што се живи језици непрестано развијају и богате.

Поред познатијих општих типологија изнесених у књигама и радовима домаћих и страних слависта, постоје и специјализоване типологије у оквиру ширих или ужих речничких класа, као што су типологије школских речника, терминолошких речника, речника номенклатура, речника језика писаца и др.

У описним речницима језички материјал подлеже нарочитом одабиру у погледу презентације грађе, као и представљања форме речи која се описује. Они се најчешће сматрају нормативним речницима будући да се у њима дају кодификоване лексичко-фразеолошке јединице, као и опис помоћу језичких средстава карактеристичних за општејезичку употребу. Због тога такви речници, на првом месту, пружају инвентар општеупотребне лексике, а тек потом архаичне, нове, те територијално и функционалностилски маркиране. Сходно томе, нормативним се сматрају академијски речници савременог језика, с тим што нормативност није њихова типична особина будући да се израђују у дужем времену и на широко заснованом корпусу.

Критеријум СТРУКТУРЕ РЕЧНИЧКИХ ОДРЕДНИЦА И ЧЛАНАКА такође може бити значајан из аспекта типологије. Тако се лексичке јединице могу представити у алфабетном (формалном) поретку, а могу и у идеографском (садржинском). Даље, према алфабетски устројеним речницима разликујемо оне код којих је целокупна лексичка презентација одредница уређена алфабетски од оних код којих су одреднице такође устројене алфабетски, али према простим, неизведеним речима, у оквиру којих су се издвајале пододреднице изведеница и других типова твореница – такав тип називамо гнездовним (уп. нем. *Ableitungsgruppe*). У српској лексикографији такав је *Семантичко-деривациони речник српског језика* (2003. и 2006).

На крају, према обиму речника и количини пружених речничких информација, речници се деле на речнике великог, средњег и малог обима. Речници савременог српског језика описног типа према обиму и количини лексикографских информација у речничком чланку могу се поделити на речнике великог обима, какав је Речник САНУ, на речнике средњег обима, какав је шестотомни речник Матице српске, и на речнике мањег обима, какав је једнотомни речник српског језика у издању Матице српске.

Поглед на теоријске приступе у савременим типологијама речника показује мање-више истоветне главне критеријуме у класификацији речника засноване на броју језика, временској димензији, пореклу лексике, редоследу представљања лексичког материјала, обиму речника, исцрпности речничког описа, употребљеним изворима итд. Постојеће класификације у српској теоријској лексикографији иду у корак са

савременим типологијама речника у словенској лингвистици. У њима једнојезични речници описног типа заузимају централно место будући да се њима репрезентује, пре свега, актуелна грађа националних језика, а њихова израда представља најважнији задатак који се у пуном капацитету остварује под окриљем водећих националних установа. У српској средини по значају који поклањају лексикографском раду истичу се Српска академија наука и уметности и Матица српска.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелетић, Марта, Јасна Влајић-Поповић, Александар Лома, Снежана Петровић. *Приручни етимолошки речник српског језика* (том 1: А–Ј). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023.
- Гортан-Премк, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1997.
- Грковић-Мејдор, Јасмина и др. (ур.). *Историјска лексикографија српског језика*. Нови Сад: Огранак САНУ и Матица српска, 2021.
- Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Драгићевић, Рајна (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2014.
- Ђинђић, Марија. *Семантичко-деривациона анализа турцизама у савременом српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023.
- Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Београд – Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, 2002.
- Јовановић, Владан. *Језик и речник светог владике Николаја Велимировића (диференцијални приступ)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022.
- Јошић, Неђо. *Развојни лук српске описне лексикографије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2024.
- Караћић, Вук Стефановић. *Српски рјечник (истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима)*, у Биограду 1898.
- Лексикографија и лексикологија: зборник радова*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, Филолошки факултет Универзитета у Београду; Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, Матица српска, 1982.
- Лексикографија и лексикологија: зборник радова*. Београд – Нови Сад: Институт за српскохрватски језик, Матица српска, 1984.
- Мацановић, Ана. Рјечник хрватског или српског језика Југославенске академије знаности и умјетности. У: Милосав Тешић, Рајна Драгићевић, Ненад Ивановић (ур.). *Српска лексикографија од Вука до данас*. Београд: Српска академија наука и уметности, Савез славистичких друштава Србије, 2018, 51–63.
- Миланов, Наташа. *Српски лексички фонд из угла полисемије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2021.
- Милановић, Александар. Историјски речници. У: Милосав Тешић, Рајна Драгићевић, Ненад Ивановић (ур.). *Српска лексикографија од Вука до данас*. Београд: Српска академија наука и уметности, Савез славистичких друштава Србије, 2018, 129–139.
- Николић, Весна. Деривациони речници. У: Милосав Тешић, Рајна Драгићевић, Ненад Ивановић (ур.). *Српска лексикографија од Вука до данас*, Београд: Српска академија наука и уметности, Савез славистичких друштава Србије, 2018, 155–167.

- Николић, Мирослав. *Обратни речник српскога језика*. Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Палчић, 2000.
- Ожегов, С. И. *Толковый словарь русского языка*. 28. изд. под ред. Л. И. Скворцова. Москва: Мир и образование, 2017.
- Оташевић, Ђорђе. Типологија речника српског језика I. *Наш језик* XLV/1–2 (2014): 29–48.
- Оташевић, Ђорђе. Типологија речника српског језика I. *Наш језик* XLVI/1–2 (2015): 17–33.
- Петровић, Снежана. *Турцизми у српском призренском говору (на материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемериџића)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- Петровић, Снежана. Етимолошки речници. У: Милосав Тешић, Рајна Драгићевић, Ненад Ивановић (ур.). *Српска лексикографија од Вука до данас*. Београд: Српска академија наука и уметности, Савез славистичких друштава Србије, 2018, 141–151.
- Пешикан, Митар. *Наш књижевни језик на сто година после Вука*. Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије, 1970.
- Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српскога језика* (I део; од стимулуса ка реакцији). Београд: Београдска књига, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2005.
- Пипер, Предраг. О српској лингвистичкој славистици друге половине XX века. У: Рајна Драгићевић, Вељко Брборић (ур.). *Српска славистика I*. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2018, 7–36.
- Попова, З. Д., И. А. Стернин. *Лексическая система языка. Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания*. Москва: Либроком, 2011.
- Радовић-Тешић, Милица. *С речима и речником*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, 1959–.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, I–III, 1967–1969; Нови Сад: Матица српска, IV–VI, 1971–1976.
- Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Ристић, Стана, Милена Радић-Дугоњић. *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 1999.
- Ристић, Стана, Ивана Лазић Коњик, Ненад Ивановић. *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016.
- Ристић, Стана, Ивана Лазић Коњик, Ненад Ивановић. *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Савић, Виктор. Рјечник из књижевних старина српских. Написао Ђ. Даничић. У: Милосав Тешић, Рајна Драгићевић, Ненад Ивановић (ур.). *Српска лексикографија од Вука до данас*. Београд: Српска академија наука и уметности, Савез славистичких друштава Србије, 2018, 35–49.
- Тешић, Милосав, Рајна Драгићевић, Ненад Ивановић (ур.). *Српска лексикографија од Вука до данас*. Београд: Српска академија наука и уметности, Савез славистичких друштава Србије, 2018.
- Шимчук, Э. Г. *Русская лексикография*. Москва: Издательство Московского университета, 2003.
- Шипка, Данко. *Српски граматички речник (са скицом флексијских параметара српског језика)*. Нови Сад: Прометеј, 2016.
- Шпановић, Ана. *Романизми Старе Црне Горе и Брда (етимолошка студија)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2024.

*

- Klejnowska-Borowska, M. Typologia Słowników terminologicznych dla celów dydaktycznych. *Linguodidactica XX* (2016): 163–175.
- Peco, Asim (ur.). *Leksikografija i leksikologija: zbornik radova*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1988.
- Słownik języka polskiego PAN*. < <https://wsjp.pl> > 20. 11. 2024.
- Šipka, Danko. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska, 1998.
- Šipka, Danko. *Rečnik tvorbenih formacija*. Beograd: Alma, 2003.
- Zgusta, Ladislav. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991.